

TERMÉSZETJOG ÉS POZITIVIZMUS.

I. A pozitívizmus, mint pozitivista természetjog.

Ma Európaszerte a természetjog reneszánszáról beszélnek. Vájjon át *lehet-e* öltöztetni a társadalomból cselét történetének ezt a jól ismert hősét a hellén és római ókor, a keresztény középkor és a nagy újkori protestáns természetjog díszes, de avult köntöséből a modern ember munkaruháiba? Vájjon micsoda belső feszítőerő, micsoda titokzatos dialektikai folyamat az, amely a pozitívizmust belülről készül most ismét szétfeszíteni? Micsoda végtet lebeg a pozitívizmus felett, hogy győzelme sohasem lehet végleges? Micsoda sötét sors akadályozza meg ezt a két halálosan összelelkezett ellenfelet: a Természetjogot, — ezt a nagy Állítást — épúgy, mint a Pozitívizmust, — ezt a nagy Tagadást, — abban, hogy egymást elpusztítsa; micsoda hatalom az, amely ezt a két ellenfelet, akiknek harca egyidős a társadalomról való gondolkodással, nem engedi sem győzni, sem meghalni?

A görög etika hajnalán az első nagy gondolat *Anaximandros* kozmikus-etikai tétele, amely szerint a dolgok megbűnhődnek, meglakolnak és egymásnak megfizetnek a jogtalanságért az idő rendje szerint.¹ *Anaximandros* szerint a *világrend* egy nagy *jogrendszer*.² Az emberi gondolkodásnak ezt a legmerészebb természetjogi gondolatát, — amely mintegy azt a legmagasabb pontot jelzi, ameddig a természetjogi gondolat egyáltalában fokozható s így valóban a természetjog *maximumát* jelenti — *Parmenides* akként variálja, hogy a dolgok keletkezését és pusztulását az Igazságosság tartja féken.³ Nem csodálható, ha egy tudós kutató erre megjegyzi, hogy az eleai tanítás paradoxiját az

ἰδιόδοναι γὰρ αὐτὰ δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοισ τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν. Diels: Fragmente der Vorsokratiker 2. kiad. I. 13. 1.

² *Dittrich*: Die Systeme der Morál, I. 122—123. 1.

³ τοῦ εἶνεκεν οὔτε γενέσθαι οὔτ' ὄλλυσθαι ἀνήκε δίκη χαλάσασα πέδησιν, ἀλλ' ἔχει. Diels: i. m. 119. 1.

koronázza meg, hogy azt az érckemény kényszert, amely alatt az önmagától megmámorosodott gondolkodásnak ez a világképe áll: hogy ezt az érckemény kényszert jognak nevezik.¹

Szorosan ennek a nagy természetjogi víziónak, ennek a *maximalis* természetjognak a nyomában jár a szofisták pozitívizmusa: a természetjog *minimuma*. *Kallikles* szerint az egyetlen természetes jog az erősebb joga és a pozitív jog nem egyéb, mint a gyengébbek *védekezése* az erősekkel szemben, *Trasymachos* szerint pedig a jog nem egyéb, mint a hatalom birtokosainak az előnye.

Ezek azok az alapmotívumok, amelyek a természetjog és pozitívizmus történetében a legkülönbélebb összefonódásban és hozzáadásokkal, de alapjában mindig ugyanazt a jólismert dallamot adják. És ha a pozitívizmus sorsát már itt, a bölcsője mellett akarjuk megismerni, akkor figyeljük meg jól, hogy ez a legvalódibb pozitívizmus egyúttal a legvalódibb természetjog. Figyeljük meg jól, hogy *Kallikles* pozitívizmusában a természetes jog elve ugyanaz, mint a pozitív jogé: a sok gyenge *erősebb* a kevés erősnél, ezért van módjában jogot diktálni. A pozitívizmusnak ez a maximuma tehát a természetjognak még mindig egy minimumát hordja magában. A pozitív jogban itt épügy a természetjogi elv (az erősebb joga) érvényesül, mint ahogyan ez a természetjogi elv a lehetőség határáig a pozitív jog képeire és hasonlatosságára — tehát természet jogellenesen — van megformulázva. Szigorúan véve a természetjog összeesik a pozitív joggal: az diktálja a pozitív jogot, aki erősebb — tehát a természetjogi jogosult — és aki leszorul a pozitív jogalkotó hatalmi pozíciójáról, az már természetjogon is megszűnt jogosult — mert megszűnt erősebb — lenni. A természetjog és a pozitív jog közötti ellentét lehetősége megszűnik: a természetjog eltagadja önmagát, hogy a pozitívizmust igazolja és ezzel annak tipikusan természetjogi legitimációt ad.

A pozitívizmus terhes a természetjogtól. A logikai Öntermékenyítésnek ezt az érdekes esetét érdemes lesz közelebbről tanulmányoznunk. De már itt, a pozitívizmus kezdeténél is világosan láthatjuk, hogy *a pozitívizmus a maga következetes végiggondolásában csupán egy neme — és nem kontradiktórius ellentéte — a természetjognak: pozitivistá természetjog*. A pozitívizmus épügy méhében hordja a természetjogot, mint az ismeret-

¹ *Ehrenberg*: Die Rechtsidee im frühen Griechentum 1921., 92—93. 1.

elméleti relativizmus az abszolút logikát, az empirizmus a metafizikát, az ateizmus a misztikus vallásosságot.

A természetjog panjurista és a pozitívizmus szkeptikus víziója után hadd jöjjön tehát a realista vízió: a nagy leleplezőnek ez a leleplezése. Lássuk egyszer tisztán ennek az évezredes harcnak a szükségképeni kilátástalanságát. Ismerjük fel végre a gondolkodásnak azokat a határait, amelyeket ebben a nagy hajszában büntetlenül senki sem léphetett keresztül. Mutassuk meg ennek a két ősi ellenfélnek, akik érthető taktikai okokból mindig csak a saját erejük dicséretétől hangosak, a saját százalmas gyöngeségüket: *s ha bebizonyították, hogy az anarchista és forradalmi természetjog eltörpül amellet a természetjogi termelés mellett, amelynek egyetlen — konzervatív — célja a pozitív jog legitimálása, igazolása, tehát hogy a természetjogi termelés zöme — merev ellentétben a természetjog eszméjével — a mindenkori pozitív jog kiszolgálását jelentette; a pozitívizmusról viszont mutassuk ki, hogy immanens logikával, eltagad hatatlan és elalkudhatatlan dialektikával tör és vágyódik a természetjog tiszta eszméje felé.*

II. Természetjog és világnézet.

A természetjog és pozitívizmus kritikájának egyik legérdekesebb eredménye az, hogy az egyes irányoknál az elméleti állásfoglalás politikai háttere — vagy, ha jobban tetszik: a politikai állásfoglalás elméleti aláfestése — a legkülönbözőbb lehet. *Távolról sem áll fenn egyértelmű hozzárendeltségi viszony az elméleti és a politikai állásfoglalás között. A legnagyobb tévedés azt hinni, hogy a természetjog hívei mind konzervatív, a pozitivisták ellenben forradalmi lelkületű emberek; hogy a természetjogászok istenfélők, a pozitivisták ellenben istentagadók: hogy a természetjogászok indeterministák, a pozitivisták ellenben deterministák: hogy a természetjogászok az orthodoxok, a pozitivisták ellenben az eretnekek.* Az ilyen skatulyázásra természetesen nagy a hajlandóság — nem utolsó sorban célszerűségi, taktikai, tehát gyakorlati szempontból. Ahol a természetjog konzervatív, ott annak képviselői szívesen fogják rásütni a pozitivistákra a forradalmiság, az ateizmus, a determinizmus és az eretnekség bélyegét. Ahol a pozitívizmus a politikai radikalizmus talajából sarjad, ott a pozitivisták szívesen fogják kijátszani a természet jogászok ellen a reakció, a bigott val-

lásosság, a tudománytalan indeterminizmus, a megcsontosodott orthodoxia hangulatkeltésre szabott vádjait. Az ilyen beállításnak azonban a vitán felül álló alkalmi célszerűségeen kívül semmi néven nevezendő objektív alapja nincsen. *Avagy elfeledkeztünk volna a forradalmi természetjog nagy tradíciójáról?* Elfelejtettük volna, hogy a *monarchomachoknak* a népszuverenitásról és a társadalmi szerződésről szóló elméletében ugyanazzal a forradalmi ideológiával találkozunk, mint amely a Contract Social természetjogának képében a francia forradalom szereplőinek tetteit inspirálta? *Elfeledkeztünk volna arról, hogy az egész szocializmus társadalombölcselete merőben természetjogi és hogy az elméleti anarchizmus nem egyéb, mint tiszta természetjog?* Ebből a példából látjuk azt is, hogy mennyire alaptalan lenne az a beállítás, hogy a természet jogászok nacionalisták, a pozitivisták ellenben internacionalisták. Ez a legvaskosabb tévedés. *Lángolóbb nacionalizmust el nem képzelhetünk, mint a Machiavelli pozitivizmust és nincs elszántabb internacionalizmus, mint a szocializmus természetjoga.* Bizonyos általánosítással — amely alól kivételek vannak — azt mondhatjuk, hogy a protestáns természetjog nacionalista, a katolikus természetjog ellenben internacionalista. Hasonló tévedés lenne azt hinni, hogy a természetjog imperialista és militarista, a pozitivizmus ellenben pacifista és antimilitarista. Ellenkezőleg: *az összes pozitivista hatalmi elméletek az imperializmus, a racionalista természetjogi elméletek ellenben a pacifizmus csiráját hordják magukban.* A természetjogon belül épűgy találunk imperialista irányokat — ilyenek tekinthető a nagy német idealizmus nacionalista természetjoga —, mint pacifista tendenciákat — példa rá: *Kant* ész joga és *Christian Wolff* nemzetközi jogi elmélete a civitas maximáról. Azt látjuk tehát, hogy úgy a természetjogi, mint a pozitivista elméleteken belül a legszélsőbb abszolútizmustól az anarchizmusig az összes elképzelhető politikai állásfoglalások képviselve vannak. Röviden és szabatosan: *a politikai jobboldal épűgy állhat pozitivista alapon szemben egy természetjogi alapon álló baloddallal, mint megfordítva. És végűl milyen tévedés a vallási szempont, az orthodoxia és eretnekség szempontja szerint osztályozni!* A természetjog dogmatörténete a nagy protestáns természetjogban csűcsosodik ki és a protestáns autonóm etika következetes végiggondolása a legmerekvebb erkölcsi abszolútizmushoz vezet, amelyhez el is érkezett *Kant* etikai rigorizmu-

sában, amelyet legújabbán Leonard Nelson kísérelt meg még tovább fokozni. *A protestáns természetjog radikalizmusához képest a katolikus természetjog a maga hatalmas scholastikus tradíciójával valóságos theonom pozitívizmus.* A heteronom erkölcsben és természetjogban a pozitívizmusnak még egy csirája — mintegy nyitvahagyott ajtó — marad vissza, az autonóm morál merev rigorzimusa hatványozott természetjog.

Hogy a természetjog nagy gyűjtőmedencéjében micsoda világnézeti ellentétek férnek meg egymás mellett, arra legyen szabad példaképpen egy XVIII. századbéli természet jogásznak az állásfoglalását idéznem, aki arra vállalkozott, hogy a természetjog — t. i. a protestáns természetjog — arcáról az „álarcot letépje.”¹ Szerinte a protestáns természetjog egyetlen célja a katolikus vallás kiforgatása.² Bizonyítani kívánja, hogy Wolff, Puffendorf, Thomasius és a többiek tanításából a naturalizmus, atheizmus, a törvények és a Szentírás elhanyagolása és megvetése következik. Ezek az írók hét oknál fogva veszedelmesek és károsak az erkölcsökre és a katolikus ügyre nézve: 1. mert a természetjogot a puszta észből akarják megismerni, 2. mert a tekintélyt, különösen az isteni tekintélyt a jogismeretből mindannyian kiküszöbölik, 3. mert az emberek hypothetikus őállapotát összezavarják a történeti kezdetleges ember állapotával, 4. mert azt követelik, hogy Istentől, a lélek halhatatlanságától tekintünk el s ezt azért kívánják, hogy az ateistáknak és epikureistáknak tessenek. Istenről komolyan nem beszélnek és a vallásból játékot csinálnak, 5. mert nem respektálják az egyházatyákat, 6. mert eretneknek nyilvánított tételeket tanítanak, 7. mert gyűlölik a katolikusokat és különösen Puffendorf nem is titkolja, hogy ezért írta meg a maga természetjogát.³

Amint látjuk, ez a Páter Anselmus *Desing*, ez az élesszemű bencés szerzetes nem hagyta magát megtévesztetni a természetjog címfelirata által és élesen szétválasztotta a — saját szempontjából — „jó“ (t. i. a katolikus) természetjogot a „rossz“ (t. i. a protestáns) természetjogtól. És ez a világosfejű barát azt is hangsúlyozza, hogy művét nem az „acatholicus Urak vagy Doctorok“

¹ Anselmus *Desing*: *Juris Naturae Lárva Detractata* 1753.

² „... ostenditur, Jus naturae Protestantium unice tendere ad Catholicam religionem evertendam. (Consilium Scriptionis Larvae Detrahendae.)

³ i. m., Dedicatio 9. 1.

elleni gyűlöletből írta, mert őket a közös akolon kívül járó juhoknak tekinti, akik oda egykor vissza fognak vezetetni.

Vájjon nem ilyen a közös akolba való visszatérésre váró juhok vagy egy más hasonlattal: a természetjog elméletének nagy épületéből hiányzó kövek-e a pozitívizmus igazságai? Mielőtt erre a kérdésre válaszolnánk, állapítsuk meg, hogy *az a naiv hit, mintha a természetjog az erkölcsileg vagy politikailag helyes, a pozitívizmus ellenben a helytelen állásfoglalásnak szükségképeni következménye volna, legalább a tantörténetileg adott elméletekre nézve tökéletesen téves. Jó lelkiismerettel ilyet csak az állíthat, aki az anarchizmus és az Isten kegyelméből való királyság természetjoga között kevesebb politikai különbséget érez, mint a Fichte és Machiavelli nacionalizmusa között.*

A taktikai okosság azonban sohasem fog lemondani arról, hogy a tetszetős inszinuációnak ezt a pompás fegyverét felhasználja. Mert ha nem az igazság keresése az egyetlen célunk, akkor az ellenfél elhallgattatásának mindig az a legegyszerűbb és legcélszerűbb módja, ha arra, aki egy hétköznapi szürke ténytagad, azt fogjuk rá, hogy istentagadó! — vagy megfordítva: ha azt, aki a tapintható dolgokon kívül egyébről is akar tudni, azzal vádoljuk meg, hogy a sötét reakció ügyét szolgálja!

///. Relativizmus és szkepszis.

Rajzoljuk meg nagy, általánosító vonásokkal azt az utat, amelyet a pozitívizmus megtesz, attól kezdve, hogy a természetjog nagy közös aklából kiválik, addig, amikor oda kénytelen-kelletlen visszatér. A jogelméleti pozitívizmus alaptétele az, hogy a jognak érvényességi alapja egy tapasztalati tény, a jogalkotás aktusa. A pozitív jog felett nem áll abszolút értékmérő, nincs olyan jogfeletti mérték, amelyből a jog abszolút helyessége vagy helytelensége megítélhető volna; nincs olyan abszolút érvényességi alap, amelyből a pozitív jog a maga relatív érvényességét származtathatná. A jog a hatalom tényének a funkciója. Ha a magunk relatív erkölcsi mértékét a pozitív jogra alkalmazzuk és mert az nem felel meg neki, ettől a helytelen jogtól az érvényességet megtagadjuk, ez nem egyéb természetjognál: egy relatív értékmérő jogosulatlan abszolutizálásánál. Az igazságos jog épúgy érvényes, mint

az igazságtalan. A pozitív jog érvényességi alapja vagy a pusztán tény, a hatalom (szociológiai jogelmélet) vagy egy önmagán nyugvó, a pozitív jogban immanens végső kategória (Kelsenizmus) Jogfeletti értékmérő vagy norma a jog érvényességére semmi néven nevezendő befolyással nem lehet: ha ilyent engedünk neki, akkor természetjogot üzünk.

A jogfilozófiai pozitivizmus az erkölcsi értékrelativizmusnak egyik neme. Az erkölcsi relativizmus alaptétele az, hogy a változó és szubjektív pozitív morálokon kívül az emberi cselekvésnek nincsen abszolút erkölcsi értékmérője; tehát minden pozitív morál egyformán jogosult. Nincs feltétlen erkölcsi norma, mondja az erkölcsi relativizmus; nincs feltétlen jogszabály, mondja a jogfilozófiai pozitivizmus. Ezek az alaptételek a maguk formális logikai struktúrájában nagyon hasonlóak az ismeretelméleti relativizmus alaptételéhez, amely szerint nincs feltétlen igazság. Ennek a tételnek az immanens értelme és immanens érvényességi igénye között tudvalevőleg ellenmondás van. Az az állítás, hogy nincs feltétlen igazság, a feltétlen igazság igényével lép fel. Bennrejlő értelme a relativizmust, érvényességi igénye az abszolutizmust igazolja. Ennek az ellenmondásnak a dialektikai játéka hozza magával, hogy ez az abszolút érvényességi igény tökéletesen korlátozhatatlannak bizonyul. Ha ugyanis lemondunk ennek a tételnek a feltétlen érvényességi igényéről és azt mondjuk, hogy maga ez a tétel is: hogy nincs feltétlen igazság, csupán relatíve igaz, akkor nyer még csak ez a tétel igazán korlátatlan, feltétlen, abszolút alkalmazhatóságot, mert akkor már valóban semmi elgondolható sem marad, amelyre a tétel abszolút érvénye ki ne terjedne. Amíg ezt a tételt naivul (abszolút értelemben) állítjuk fel, addig érvényességi igénye még korlátot talál önmagában; ha azonban magát a tételt is kritikusan (relatív értelemben) fogjuk fel, akkor válik csak igazán abszolúttá: a korlát önmagát rombolja szét. Az *abszolúte relatív dolog* fogalmában rejlő ellenmondás az, amely itt a maga dialektikai játékát játssza.

Ha az *ismeretelméleti* relativizmus alaptételének, amely szerint nincs feltétlen igazság, immanens érvényességi igényét elismerjük, akkor az *etikai* relativizmus alaptételének, amely szerint nincs feltétlen erkölcsi érték, nem tulajdoníthatunk feltétlen igazságértéket. Ha ezt tennénk, akkor az ismeretelméleti alaptétel érvényessége még egyszer át lenne törve: először a saját és másodsor

az etikai alaptétel korlátlan érvényessége által. Ismeretelméleti és etikai relativizmus tehát kölcsönösen kizárják egymást. Az ismeretelméleti relativizmus lerontja az etikai relativizmus alaptételének érvényességi igényét; az etikai relativizmus viszont kiemeli érvényéből az ismeretelméleti alaptételt.

Ez az etikai relativizmusnak transcendens, de semmiesetre sem immanens cáfolatát jelenti. Az etikai relativizmus alaptételében nem rejlik benne az ismeretelméleti relativizmus. Sokszor valamely nem-relatív ismeretelmélet alapján is képviselik az etikai relativizmust. Az *abszolúte relativ dolog* immanens ellenmondása azonban az etikai relativizmuson belül is ismétlődik. *Annak a tételnek, hogy nincs feltétlen erkölcsi norma, bennrejlő értelméhez tartozik az a követelmény, hogy cselekedeteinkben és megítéléseinkben ehhez az alaptételhez igazodjunk, ne támasszunk abszolút érvényességre igényt cselekedeteinkben és értékítéleteinkben. Ismerjük el mindenfajta erkölcsi állásfoglalás egyenlő jogosultságát.* Ez az alaptétel, mint az igazi etikai ügyállásról szóló ismeret, magában rejti — mintegy magával hordozza — az ebből az ügyállásból adódó erkölcsi normát. *Az alaptétel korlátlan logikai érvényével már egy korlátlan erkölcsi érvényesség is adva van.* Az abszolút logikai érvényességre való igény egy tőle elszakíthatatlan és elválaszthatatlan abszolút erkölcsi érvényességre való igényt takar az etikai relativizmus alaptételében. Ha ezt az abszolút erkölcsi érvényességre való igényt korlátozni próbáljuk, akkor csak mindig korlátlanabbá válik.

Mert ha még annak a normának, mely szerint az erkölcsi cselekvésben és megítélésben az abszolút érvényességre való igénytől tartózkodnunk kell, az abszolút érvényességi igényéről is le kell mondanunk, akkor ennek a normának az érvénye még csak korlátlanabbá válik. Ha érvényességi igényét relativizáljuk, immanens értelme akkor emelkedik még csak igazán abszolút érvényre. Minden korlát, amelyet az etikai relativizmus alaptételéből adódó etikai norma elé állítunk, önmagát rombolja szét.

A relativista alaptételben bennrejlő erkölcsi norma ellentmond az alaptétel bennrejlő értelmének, az alaptétel logikai érvényét kizárja. Az etikai relativizmus alaptétele a feltétlen erkölcsi érvényességnek tagadását és e g y s z e r s m i n d állítását is jelenti. A feltétlen erkölcsi érvényességnek e g y i d e j ű állítása és tagadása azonban ugyanazt a logikai ellenmondást foglalja magában,

mint a feltétlen logikai érvényesség egyidejű állítása és tagadása. Az etikai relativizmus tehát ugyanabban a logikai ellenmondásban szenved, mint az ismeretelméleti. Az ismeretelméleti és az etikai relativizmus alaptételei alapján feltétlen és korlátozhatatlan logikai és erkölcsi követelmények (érvényességi igények) támadnak, amelyek az alaptétel bennrejlő értelmét megsemmisítik.

A relativizmus alapjában véve egy félúton megállott szkepticizmus. Ha el akarja kerülni a benne rejlő logikai ellenmondást, ha végiggondolja a saját alapgondolatát, akkor kénytelen azt a tételt, hogy nincs *feltétlen* igazság és nincs *feltétlen* norma, felcserélni azzal a tétellel, amely szerint *nincs* igazság és *nincs* norma. A Feltétlennek a megsemmisítése ugyanis a regressus in infinitum lehetetlenségénél fogva a Feltételesnek a megsemmisítését vonja maga után, mert minden feltételes dolognak nem lehet feltételes a feltétele. Már pedig az a feltételes dolog, amelynek hiányzik a feltétele — és ha minden feltétel feltételes, akkor az utolsó feltételnek ilyen hiányzó feltételű feltételes dolognak kell szükségképen lennie — vagy feltétlen, vagy semmi. Az előbbi ellenkezik a relativitás elvével, az utóbbi már a szkepszis álláspontja.

Ahelyett hogy megoldódnék, a szkepszis álláspontján még csak feneketlenebbé válik az ellenmondás. Annak a tételnek, hogy nincs semmi, a saját érvényénél fogva van kizárva, hogy ilyen tétel legyen. Annak a tételnek az igazsága, hogy nincs igazság, önmagát érvényteleníti. Az a norma, hogy ne állítsunk fel normákat, önmagát helyezi hatályon kívül. Azért tanította már Pyrrhon, a szkepszis atyja is, hogy a beszédől és a gondolkodástól való tartózkodást kell gyakorolni. A megtartóztatás elve alapján a szkepszis még a megtartóztatás erőltetését is helytelenítette.¹

Az egyetlen feltétel, amely mellett a szkepszisnek igaza lehetne, a lemondás mindenféle állításról. A radikális szkepszis szükségképen a hallgatáshoz vezet. Ebben nyilvánul a szkeptikus alaptételnek az ismereten és a logikumon való merész túlszárnyalása (logostrascendenciája). Ha ez az alaptétel igaz, akkor teljesen megismerhetetlen és alogikus.

A következtetéseknek ezt a feltartóztathatatlan menetét az összes relativista és szkeptikus elméleteken megfigyelhetjük. Az első szimptóma az állítások túlnyomó negativitása. A tár-

¹ Dittich: Die Systeme der Moral, II. 16. 1.

gyón belül az összes különbségeket először relativizálja, majd egyenesen tagadja az elmélet, aminek következménye az anyagnak rendkívüli leegyszerűsítése. Egy következetesen relativista teória azonban a maga immanens kifejlésének itt többé már nem képes megállást parancsolni. A különbségek tagadása az ismerettárgy tagadásává mélyül el és végül — amikor több tagadnivaló már nincsen hátra — a tagadás tagadásává és hallgatássá. Ezt a radikális következetességet a relativista elméletek csak immanens ellenmondások árán takaríthatják meg magunknak. Ez a következtelenség mindig az alaptétel egyidejű állításában és tagadásában áll. Minden relativista elméletben, amely még nem jutott el a hallgatásig, egy még le nem leplezett abszolutista maradék mutatható ki. Csak akkor, ha ezeket a bennrejlő ellenmondásokat, ezeket a még ki nem irtott abszolutista maradékokat felfedeztük és lelepleztük, csak akkor segíthetjük a relativizmust a maga immanens céljához: az elhallgattatáshoz és csak akkor győzhetjük le véglegesen — legalább mint ismeretelvet.

IV. A szkeptikus relativizmus szimptomái a jogfilozófiai pozitivismuson, különösen a Kelsenizmuson.

Ha ilyen kritikai elvekkel közeledünk a jogelméleti pozitivismushoz, akkor a relativizmus negatív, tagadó jellegét a Jogfeletlinek, mint megítélési mértéknek, határozott elvetésében, a Természetjog után való kérlelhetetlen és elkeseredett hajszában ismerjük fel. Az anyag leegyszerűsítése, a problémaelesenyeedés abban nyilvánul, hogy idővel a problémaanyag túlnyomó részét jogászilag irreleváns, mert jogfeletti materiának nyilvánítják és a jogelméletből elutasítják. Ahelyett hogy megoldanák őket, a jogelmélet főproblémáit egyszerűen a jogfeletti, a természetjogba utalják. Abban, hogy ezzel a jogelmélet problémakincse csaknem maradék nélkül természetjoggá bélyegeztetik, már a relativizmusnak akaratlanul is igenlő jellege jelentkezik. Minél következetesebben gyakorolja a pozitivismus a maga tagadó és leegyszerűsítő funkcióját, annál könnyebben szorítkozhatik egyetlen jogfeletti alaptételre: t. i. a jogfeletti megítélési mértékek mellőzésének alaptételére. Viszont minél következtelenebbül jár el e tekintetben, annál több természetjog, jogfeletti maradék, etikai-politikai posztulátum mutatható ki a saját tanításában.

Mindezt meglevő elméleti anyagon lehet megállapítani. A következtetések magávalragadó ereje azonban a radikális pozitívizmust még tovább fogja hajtani a maga immanens célja felé. A problémakincs tagadását az ismerettárgy tagadásának kell követnie. A jog kötelező ereje, majd normativitása először a pusztá hipotézis, majd a merő fikció értelmét nyeri. Azután már csak két lépés van hátra: a jognak, mint ismerettárgynak a tagadása és annak a felismerése, hogy ez a tagadás maga a legkiabálóbb természetjog. Ezzel aztán a pozitívizmus elérte a maga immanens célját, tor-kára forrott a szó, elhallgattatta önmagát.

Ezt a kikerülhetetlen fejlődésmenetet — a legrövidebben — a kelsenizmus példáját kívánom illusztrálni. A kelsenizmus ezidő-szerint a legkövetkezetesebb alakja a jogászai pozitívizmusnak. Valódi pozitívizmus és érti a módját, hogy egyszersmind jogászai is tudjon maradni, ami a maga pozitívizmusában radikálisabb szociológiai jogtudományról többé nem állítható. A lehetőséghez képest konzerváló tendenciájánál fogva — amely szoros-an összefügg logicizmusával — a kelsenizmus nem szívesen vonja le a radikális szkepszis következtetéseit, hiszen egyelőre mint tanítás, mint rendszer, mint pozitív ismeret akar érvényesülni, a logika páthoszárol épen nem kíván lemondani. Nem kevésbé esküdt ellensége azonban a természetjognak, a jogfeletti megítélési mértékeknek: innét az elképesztő leleplezések, a relativista módszerek a szenzációkeltés irányában való kiaknázása. Az, hogy jogászai akar maradni és erős logista hajlandóság van benne, az a kelsenizmusnak bizonyos abszolutista támaszpontot ad. Ennek az abszolutista árnyalatnak következtében a kelsenizmus előtt egy többé nem radikálisan relativista (abszolutista) tovább-fejlődésnek útja áll nyitva (a többoldalú továbbfejlesztésnek ezek a lehetőségei az alapnorma misztériumában rejlenek). A külön-böző értelmezési és továbbfejlesztési lehetőségben (az alapnormát épügy tekinthetjük *abszolút értéknek* — természetjognak — mint merő *fikciónak*) látom a kelsenizmus tudománytörténeti jelentő-ségét. Az viszont, hogy az alapnormán alul minden természetjog ellen könyörtelen hajsztát indít, ez kölcsönzi a kelsenizmusnak a leleplező és szenzációkeltő relativizmusnak lendületes, magával ragadó erejét. Ilymódon a kelsenizmus — a következtelenség, a konzerváló tendencia, a radikális szkepszis Nihilje elől való logisz-tikus visszarettenés árán — nyugvópontot jelent természetjog és

radikális (szkeptikus, a specifikusan jogászi megsemmisítő) pozitívizmus között, úgyszólván a holtpontra a következők feltartóztatatlan menetében, amelyen egy radikális jogelméleti relativizmusnak természetjogtól szkeptikus pozitívizmusig végig kell haladnia.

Szándékosan beszélek kelsenizmusról és nem Bécsi Iskoláról. Mert a valódi relativista jellemvonás sajátja a kelsenizmusnak, de távolról sem közös az iskola összes tagjainál. Ami magát az iskolát — mindenestre csak lazán — összetartja, az nem relativizmus, hanem a módszer tisztaságának követelménye, amely hozzátartozhatik a relativizmusnak ama bizonyos kétértelmű, mert erősen természetjogba játszó, dogmakincséhez, de semmiesetre sem kell szükségképpen odatartoznia.

V. A jogon belüli különbségek tagadása.

Amidőn most egészen röviden és schematikusan először azt vizsgáljuk, hogy a Kelsenizmusnak az *ismerettárgyon belüli különbségeket* tagadó jellege hogyan nyilvánul, *Kelsennek* Allgemeine Staatslehre (1925.)¹ c. művére támaszkodunk. Az előszó szerint ugyanis ebben a műben foglalta össze a szerző először a maga tanítását lezárt alakban. (IX. 1.) *Kelsen* szerint nincs különbség: állam és jog (7., 17. stb.); társadalmi kötelek, norma és rend (9. 1.), összességi akarat és normarendszer (9—10. 1.), uralom és normatív rend (10. 1.), a kényszer apparátusa és a kényszer rendje (17. 1.), tárgyi jog és alanyi jog (56., 57., 58. 1.), jogi kötelek és jogszabály (61. 1.), jogalany és a tárgyi jog szubsztantívikus reprodukciója (62. 1.), személy és jogszabálykomplexum (63. 1.), személy és tárgyi jog egy darabja, egy jogi részrend (64. 1.), a személy akafata és a jogi részrend követelménye (65. 1.), a közérdeknek szolgáló és a magánérdeknek szolgáló jogszabályok között (81. 1.),

¹ Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft, Abteilung Rechtswissenschaft, XXIII, Berlin, 1925, Xyi—433 lap (Július Springer). Ennek a műnek a kivonata magyarul is megjelent a Szegedi Tudományos Könyvtár III, kötete gyanánt Az államélet alapvonalai címen *Moór* Gyula fordításában és előszavával (Szeged, 1927, XIII—90 lap). Aki a Kelsenizmus lényegéi magyar nyelven kíván megismerkedni, annak ez a rövid kivonat adja a legmegbízhatóbb képet és egyben azt, aki csak ilyen általános tájékozódást kíván, megkíméli az eredeti munkák terjedelmes és nehéz anyagával való megbirkózástól. Különösen alkalmas ennél fogva az érdeklődők szélesebb köreinek tájékoztatására. Értékes az előszóban foglalt bevezető ismertetés és életrajz, valamint *Kelsen* munkáiról készített pontos jegyzék is.

személyek közti jogviszony és tényálladékok közti viszony (84. 1.), magánjog és közjog (91. 1.) között. Csak viszonylagos — relatív — különbség áll fenn: tényálladék és norma, jogügylet és jogi törvény, jogalkotás és jogalkalmazás között (85. 1.). Nincs különbség: államhatalom és államjog (97. 1.), állam és legfőbb rend (102. 1.) között. Nincs kvalitatív, hanem csak kvantitatív különbség állam és egyéb kötelekek között és nincs lényeges különbség egy község és egy szövetséges állam tagállama között (117—118. 1.) (124. 1.). Relatív a különbség alany és tárgy között (131. 1.). Nincs különbség az államterület azonossága és a jogrendszer azonossága között (138.1.). Nincs különbség államterület és a jogrendszer területi érvénye (144. 1.), dologi és személyi jogviszony (145. 1.), az államnép egysége és a jogrendszer egysége (149. 1.), jogosítvány és jogalkotás (151. 1.), szervi funkció és alanyi jog (152. 1.), alanyi jog és a jogalkotás processzusában való részvétel (153. 1.) között. Csak fokozati, de nem elvi különbség áll fenn államszövetség és szövetséges állam között (194. 1.). Nem egymást kizáró fogalmak szerződés és alkotmány, sem: szerződés és törvény (195. 1.). Nincs különbség háború és nemzetközi jogi végrehajtás között (213. 1.); csak relatív a különbség törvényhozás és jogszolgáltatás, illetőleg jogalkotás és jogalkalmazás között (231. 1.) egyrészt bírói ítélet, közigazgatási intézkedés és jogügylet és másrészt individuális vagy konkrét jogszabály között (233. 1.); csak relatív a különbség individuális és generális, konkrét és absztrakt között (235. 1.), materiális értelemben vett törvény és rendelet között (235. 1.). Nincs különbség impérium és kötelező szabály között, hatósági aktus és jogszabály között (276. 1.), a jogi aktus semmissége és visszaható erővel való megsemmisíthetősége között (277. 1.); az államszervi funkció hordozója és a szervi funkció tényállásának egy része között (278. 1.); csak „nagyon“ relatív a különbség a részaktus és összaktus, a rész-szerv és össz-szerv között (284. 1.), a szerv és az alattvaló között — ez a különbség összeesik a szabályalkotás és a szabályvégrehajtás relatív ellentétével — (288. 1.). Összeegyeztethető a megsemmisíthetőség a jogszerűséggel (289. 1.). Nincs lényegi különbség a közjogi reprezentáció és a magánjogi képviselő gondolata között (314. 1.).

Mindezeknek a különbségeknek a relativizálásával, illetőleg teljes tagadásával az anyagnak nagyfokú leegyszerűsítése kapcsolatos. Ennek a leegyszerűsítésnek a módszere kétféle. A kiküszö-

bőlendő probléma vagy természetjoginak (jogfelettinek) vagy ellenkezőleg jogtartalmi specialitásnak nyilvánítatik. Mint az általános államelmélet anyaga voltaképpen csak a jogi *forma* problémái maradnak vissza: a jogtétel fogalmából pusztán logikai operációval kifejezhető következtetések. Azonban a kelsen-i joglogika a maga formális tökéletességét és lezártágát csak azon az áron képes elérni, hogy az ismerettárgyon erőszakot — azt mondhatnám: logikai (racionalista) erőszakot — követ el, sőt azt egyenesen megsemmisíti vagy pedig ellenkezőleg természetjogi tömböket tűr meg a saját tanrendszerében. Hogy annak a joglogikai apparátusnak, amely úgy a szociológiai, mint az etikai anyagot kérlelhetetlenül kimetszi ismerettárgyából, szükségképpen logikai formák üresen kattogó szerkezetének — mintegy üresen járó logikai malomnak — kell lennie, azt talán közvetlenül is be lehet látni, ha meggondoljuk, hogy a jognak szociológiai és etikai objektivitásán kívül semmi néven nevezendő „matériáját“ elgondolni nem lehet. Amint *Kant* a metafizika és az empirizmus közötti beretvaélen gondolta megvethetni lábát a transcendentális apriori segítségével, úgy *Kelsen* a természetjog és a jogszociológia közötti beretvaélre akarja építeni a tiszta jogtalan épületét. *Kelsen* ezt az összehasonlítást kifejezetten vállalja és azt állítja, hogy a tiszta jogtan abban az értelemben természetjog, amelyben a *kanti* kritizmus metafizika. Itt nem mehetünk bele annak az érdekes kérdésnek a vizsgálatába, hogy a *kanti* kritizmus valójában nem tényleg metafizika-e és hogy a transcendentális módszer — az ismeret előfeltételeinek a vizsgálata — a maga gyökereivel nem transcendens előfeltevésekbe kapaszkodik-e? Nem lesz azonban érdektelen, ha a Kelsenizmus immanens kritikájának folytatásaképpen rámutatunk azokra a tendenciákra, amelyek az ismerettárgy különbségeinek megsemmisítése után most már egyenesen magának az ismerettárgynak a megsemmisítésére irányulnak és végül felfedjük a tiszta jogtan dúsnövésű repkénye alatt rejtőző természetjogi tömböket.

VI. A jog megsemmisítése.

Kelsen a szociológiai valóságot annak a „reális alépitménynek“ nevezi, amelyen a normarendszer ö n t ö r v é n y ű „felülépitménye“ a magasba emelkedik. Ez a valóság a jogrendszer tartalmát kauzálisan meghatározza, ez azonban legkevésbé sem

érinti a normatív rendszer *öntörvényszerűségét*. (21. 1.) Mivel tudjuk, hogy ez alatt az öntörvényszerűség alatt *Kelsen* nem az etikai — általában: axiológiai — törvényszerűséget érti, azon más mint formális logikai törvényszerűséget nem érthetünk, mert kauzális és axiológiai törvényszerűségeken kívül semmi néven nevezendő törvényszerűség nem ismeretes (sőt szigorúan véve a logikai törvényszerűség is axiológiai törvényszerűség). A fenti idézetben tehát a kelseni normalogizmus alaptételével állunk szemben. Az ismerettárgy egyszerűen beleolvad a logikai formába.

Az ismerettárgy megsemmisítésére irányuló immanens tendencia azonban még világosabban — mert konkrét anyagon — nyilatkozik a nemzetközi jog, illetőleg az állami jog primátusának nagyfontosságú kérdésére vonatkozó tanításban. Ez a két merőben ellentétes hipotézis ugyanis — amelyek közül az egyik az állami jog érvényességét a nemzetközi jogra, a másik pedig megfordítva a nemzetközi jog érvényességét az állami jogra vezeti vissza — *Kelsen* szerint a jogelmélet szempontjából egyenértékű. Azzal szemben, aki a nemzetközi jog jogi jellegét kétségbevonja, *Kelsen* szerint époly kevésbé lehet kényszerítő ellenérvet felhozni, mint ahogyan az anarchistát nem lehet kényszeríteni arra, hogy az állami jogot jognak és ne meztelen hatalmi ténynek tekintse. A két hipotézis között mindenesetre kell választani, de ez a választás csak világnézeti alapon lehetséges. (128—132. 1.) Látjuk tehát, hogy itt egy centrális fontosságú kérdésben formálisan elhallgatta a teória. Ez az elhallgatás már hajszálig a pyrrhoni „megtartóztatás“ képét és hasonlatosságát viseli magán. A probléma átadatik a világnézeti állásfoglalásnak — tehát a természetjognak — és ugyanakkor ez a természetjogi állásfoglalás nélkülözhetetlenek nyilvánítottak: a pozitívizmusnak akaratlanul is igenlő vonása rajzolódik fel előttünk. Az pedig, hogy az anarchistát nem lehet kényszerítő — t. i. logikai értelemben kényszerítő — érvekkel meggyőzni az állami jog jogi jellegéről, nem egyéb, mint a jognak, mint ismerettárgynak, *optima forma* való megsemmisítése. Mert ez a kijelentés egyértelmű azzal, hogy a jognak nincsen kényszerítő logikai objektivitása!

Azonban a tárgymegegyezésnek legeklatánsabb példája, amelynél maga *Kelsen* is épen a „megsemmisítés“ terminológiájával él, a jogi szervnek az általa végrehajtandó szabály jogszerűségére vonatkozó vizsgálati és döntési jogáról szóló tanítás. E sze-

rint végső elemzésben mindig a végrehajtó szervnek kell szükségképen a végrehajtandó szabály jogszerűsége felől döntenie. Végrehajtó szerv alatt itt a legtágabb értelemben mindenkit kell érteni, akihez a norma szól, tehát minden „alattvalót”. Ez a legtágabb értelemben vett szerv a tőle engedelmességet követelő jogszabályt a konkrét esetre szóló hatállyal megsemmisítheti. Ahelyett, hogy az „abszolúte semmis” tényállásnak *Kehen* szerint ellenmondó fogalmával élnék, a köpenicki kapitány parancsait olyan szervei aktusoknak kell felfognunk, amelyeket a parancs címzettje jogosítva van végérvényesen megsemmisíteni (285—301. l.) Ezen a legutóbbi példán nagyon érdekes megfigyelni, hogy a radikális *tárgymegsemmisítés* karöltve jár a korlátlan *tárgyelfogadással*. Nincs abszolút *megsemmisíthetlenség*, de nincs abszolút *semmisség* sem. Az alattvalónak ebben a kiküszöbölhetetlen vizsgálati és döntési jogában azonban nyilvánvalólag teljesen és végleg összeomlik a jogszabály, a jogelméleti ismerettárgy minden objektivitása. Az alattvalónak ez a jogelméleti solipsizmusa nem csupán — mint *Kelsen* hiszi — a konkrét esetre szóló hatállyal semmisíti meg a jogszabályt, hanem a jogelméletre kiterjedő hatállyal semmisíti meg a jogtudomány ismerettárgyát általában. Mindazokban az esetekben ugyanis, amelyekben az alattvaló ezzel a végső — és épen a jogelmélet által kiküszöbölhetetlennek nyilvánított — megsemmisítési jogával él, mindannyiszor az elmélet is kénytelen lesz természetesen az ismerettárgy hiányát konstatálni. Mindazokban az esetekben pedig, amikor az alattvaló a maga megsemmisítési jogával nem él, a jogszabály egyedül ennek a meztelen ténynek — a meg nem semmisítés tényének — a függvénye: az ismerettárgy jurisztikus specifikuma egy szociológiai tény pusztá funkciójává, parafrázisává, normatív körítéssel felszolgált szociologikumává válik: normatív terminológiává porzik széjjel. A megsemmisítés ez utóbbi esetben nem kevésbé tökéletes, mint az előbbiben.

VII. Logikai természetjog.

A tiszta jogtan *logizmusában* fonódnak össze a radikális szkepszis és a természetjog ellentétes előjelű vegyelemei. Láttuk, hogy ez a logizmus mint vezet az etikum és szociologikum kiküszöbölése folytán a tárgymegsemmisítés tendenciájához. De azt is;

megjegyeztük már, hogy szigorúan véve a logikai törvényszerűség is axiológiai — tehát a kelsenizmus által a jogtanból kizárni kívánt jogfelettihez tartozó — törvényszerűség. És arra, hogy a „logikai természetjog“ vádja nem pusztán rosszindulatú fantazmagória, hogy az ismerettárgyon lehet pusztán logikai erőszakot is elkövetni, arra példákat lehet felhozni a kelsenizmus tanításából. Más kérdés, hogy ennek a logikai erőszaknak nincsenek-e meg mégis a maga etikai természetű motívumai?

Annál a gondolkodónál, aki nem csupán az etikai és politikai, hanem egyúttal a logikai relativizmus álláspontjára is helyezkedik, aki az abszolút igazságot földi ember számára épügy elérhetetlennek tartja, mint az abszolút értéket, az ilyen gondolkodónál volta-képen minden olyan megállapítást logikai természetjognak kell bélyegeznünk, amely az abszolút igazság nyilvánvaló igényével lép fel. Példakép néhány különösen jellegzetes ilyen megállapításra fogok szorítkozni: Az ismerettárgy azonossága az ismeretprocesszus azonosságának a függvénye — a marburgi iskolának ez a jellegzetes ismeretelméleti tétele — (7.); valódi érvényesség az objektív érvényesség, amely a címzett akaratától független (14.); a társadalom világa egykiterjedésű az értékek világával, a kettő azonos (15.); a pozitív jog normarendszere mellett minden más norma-rend érvénye ki van zárva (17.); norma csak normából lehet, jog csak jogon alapulhat (34.); az állami kényszerrend önmagában zárt, logikailag autark rendszer, amelynek semmiféle további megalapozásra vagy igazolásra nincs szüksége (39.); a jogtétel, épügy mint a természettörvény, elemeknek a feltétel és következmény rendje szerint való specifikus összekapcsolása (47.); a jog ítéleteknek és nem imperativuszoknak a rendszere; a jogtétel hüpothetikus ítélet (54.); viszony csak valamely rendszeren belül képzelhető (77.); az egységre való törekvés jellemző minden valódi ismeretre (76.); ha a jogelmélet anyagát egyáltalában mint a „jognak“ nevezett rendszer elemeit akarjuk felfogni, akkor egy alap- vagy eredet-normát kell feltételeznünk (104.); a rendszer egysége egyúttal annak egyedüliségét és ezzel minden más rendszer kizárását jelenti (105.); ha az államokat, mint szerződő jogalanyokat koordináltaknak tekintjük, akkor ezzel már feltételeztük a felettük álló nemzetközi jogot, amely szerződési kötelezettségük alapja (113.). A magasabb össz-rend által delegált részrend — és ha egyik rend felett egy másik magasabb rendet tételeztünk fel, akkor az alsóbb

rendet a felső által delegálnak kell tekintenünk — benne fekszik az összrendben, mint rész az egészben (119.). Két rendet nem lehet mint jogrendet érvényesnek tekinteni anélkül, hogy érvényüket vissza ne vezetnénk egy egységes érvényességi alapra (121.); a jog érvényességi időtartama csak pozitív jogszabály által korlátozható (149); a nép egységét a jogrendszer egysége alapozza meg (149.).

A *kelsen* logizmus a *rendszer gondolatban* éri el a maga tetőpontját. A rendszernek ez a gondolata a marburgi filozófia fegyvertárából származik. Ennek a marburgi rendszer gondolatnak a szolgálatában áll az alapnorma hüpotezise épúgy, mint az állami vagy nemzetközi jog primátusának hüpotezise. A jogfejlődés meztelen tényei semmiesetre sem mutatják azt a szigorú logikai egységet, amelyet a kelsen logizmus a jortól megkövetel. A szociológiai tényállás az, hogy jogi rendek egymástól függetlenül, egymásról talán nem is sejtve, keletkeznek és ténykérdés, hogy a fejlődés folyamán mennyire közelednek egymáshoz, mennyire kapcsolódnak bele és fonódnak össze egymásba. A szociológiai tényálláson tehát erőszakot — és pedig logista erőszakot — követ el az, aki a szisztémának ettől az autark logikai eszméjétől megmámorosodva azt állítja, hogy egymástól izolált jogrendszerek egyidejű érvényességét elgondolni nem lehet! Láthatjuk, hogy ezen a kritikus ponton a kelsenizmus többé nem éri be a szociológiai alépitmény ideológiai magasépitményének pusztán immanens, formális logizálásával, hanem materiális logikumot vesz bele, logisztikusan meghamisítja a csupasz tényállást. A kelsenizmus azt *akarja*, hogy egység és tiszta rendszer legyen a jog világában: és fittyet hányva annak a letagadhatatlan ténynek, hogy ez nincs így, az eredetnorma varázsszekrénykéből az orthodox marburgi rendszer gondolatnak megfelelő szép jogi világgépet konstruál bele a saját vágy fantáziáinak kék levegőjébe!

Ez a logikai erőszak kétségkívül természetjog. Nem áll módomban osztani azt a felfogást, mintha a természetjog és pozitivizmus különbsége egybeesnék a materiális és formális érvényességi elv különbségével,¹

¹ Így pl. *Kelsen*: Die philosophischen Grundlagen der Naturrechtslehre und des Rechtspositivismus, Philosophische Vorträge der Kantgesellschaft, Heft 31, 1928, 8. l. Szerinte a természetjog jellemzője egy olyan „természetes“ rend, amely nem azért érvényes — mint a pozitív jog — mivel valamely emberi tekintély mesterségesen *tételezte*, hanem azért, mert Istentől, a Ter-

Ez a felfogás nem számol azzal a rendkívül fontos különbséggel, amelyre *Lask* mutatott rá:¹ a *materiális* és *formális* természetjog különbségével. Míg azonban *Lask* szerint a formális természetjog „alkalmasint” mindig egyúttal materiális is — viszont olyan materiális természetjog képzelhető, amely nem egyszeres formális is — addig nézetem szerint a természetjog igen sok esetben merőben formális. A természetjog épügel alapulhat formális érvényességi elven, mint a pozitív jog. Így pl. az a természetjogi teória, amelyet *Xenophon* Memorabíliáiban *Sokrates* előad, tiszta *alaki* természetjog. E teória szerint ugyanis azok a törvények igazságosak természetnél fogva, amelyek megsértésüknek következményeit, szankcióit önmagukban hordják s ezzel tanúsítják isteni törvényhozótól való eredetüket. Itt merőben *formális* kritérium — a „*poenae naturales*” fogalma — határozza meg a természetjogot. A sokratesi természetjog tehát nem azért érvényes, mert igazságos, hanem azért igazságos és érvényes, mert a „*poenae naturales*” formális kritériumával van kitüntetve. Továbbá nem merőben formális természetjog-e a katolikus természetjognak az az iránya, amely szerint a jog forrása Isten akarat, amely azt is megtehetné, hogy máról-holnapra egy merőben ellenkező igazságot léptessen életbe (*theonom pozitívizmus*)! És innen csak egy lépés ahhoz a kérdéshez: vajjon nem természetjog maga a legformálisabb pozitívizmus is és pedig mindazokkal a formális logikai előfeltevéseivel együtt, amelyek csupán a legtávolabbi befolyással is vannak arra, hogy mit *kell* és mit *nem szabad* jognak tekintenünk. (Ezek a Somló-féle Rechtsformbegriffe vagy Rechtsvoraussetzungsgriffe, velük szemben állnak a Rechtsinhaltsbegriffe, v. ö. Juristische Grundlehre, 1917, 26—32. 1.) Ha egyetértünk abban, hogy melyik jog a pozitív, akkor *minden más jogot* — tekintet nélkül arra, hogy érvényességi igénye *formális* vagy *materiális-e*? — természetjognak kell bélyegeznünk. Ha valaki egy ország tényleg érvényesülő tételes jogát nevezi pozitív jognak, akkor természetjognak kell minősítenie nem csupán a racionálisan dedukált ész jogi *szabálytartalmakat* és nem csupán az *isteni* vagy az *igazságos* jogot, hanem annak a „legitimistának”

mészettől vagy az Észből való eredeténél fogva jó, helyes, igazságos. Eltekintve attól, hogy ez a különbség csak nehezen állítható egy vonalba a *materiális és formális* érvényességi elv különbségével; maga ez az utóbbi különbség is annyira *relatív*, hogy arra a természetjog és pozitív jog *abszolút* különbségét alapítani alig lehet.

¹ Rechtsphilosophie, Gesammelte Schriften I. 280—284. 1.

a felfogását is, aki egy trónkövetelőnek, vagy letűnt rezsimnek a rendeleteit hajlandó csak érvényes jognak tekinteni. Aki Magyarország jelenlegi miniszterelnökének Károlyi Mihály grófot tekinti, aki azt állítja, hogy Oroszország érvényes joga ma is a cári autokrácia szabályrendszere, aki magyar jognak csupán a kommunista népbiztosok rendeleteit hajlandó elismerni — az épügy természetjogi alapon áll, mint aki csak az igazságos jogot tekinti érvényes jognak.

Azt a relatív különbséget, amely természetjog és pozitív jog között fennáll, egyáltalában nem is lehet másként szabatosan kifejezni, mint úgy, hogy pozitív jog az a jog, amellyel szemben minden egyéb jogot — amelynek érvényességi igénye amazéval meg nem fér — természetjognak nevezünk. *A jog pozitivitása épügy hipotézis csupán, mint természetjogi legitimitációja.* A pozitív jog *abszolút* fogalmát, amely a jogelméleti pozitívizmus dogmáinak sarkpontja, ilyen értelemben kell *relativizálnunk*.

Ennélfogva a *logikai természetjognak* nagyon is helytálló értelme van. Gondoljuk el, hogy egy jogrendszerben két ellenmondó jogszabály vari s a tényleges helyzet az, hogy az esetek 50%-ban az egyiket, 50%-ban a másikat alkalmazzák. Es most jön a teoretikus a *rendszer* fogalmával, az ellenmondás *logikai tételével* és kimutatja, hogy két ellenmondó szabály közül csak az egyik lehet érvényes vagy pedig hogy ezek az ellentétes szabályok kölcsönösen felemelik, érvénytelenítik egymást. A szociológiai pozitívizmus szempontjából ez logikai természetjog. Mert egy időn kívüli logikai rendben az ellenmondás csakugyan nem lehetséges; azonban annak semmi akadálya sincs, hogy egyidőben különböző felmerült esetekben ellentétes jogszabályok érvényesüljenek. A *logikai rendszergondolat* alapján való eldöntése annak, hogy mit *kell* és mit *nem szabad* jognak tekintenünk, ezek szerint mereven ellenkezhetik ugyanennek a kérdésnek a *tényleges érvényesülés* elve szerinti megoldásával.

Ugyanezért nem szabatos meghatározása a természetjognak az, hogy azon csupán a *priori fennálló jogi tartalmakat* kell értenünk. Mert az, hogy a természetjog *tartalmánál* vagy *formájánál* fogva *derogál-e* a pozitív jognak, nem tesz különbséget. A „jogi előfeltevés fogalmai“, valamint a jognak bármely fogalommeghatározása nemkevésbé *derogál* a pozitív jognak, mint az apriori fennálló jogi tartalmak. Tegyük fel például, hogy apriori fennálló

természetjogi szabály az, hogy „ellentétes jogszabályok — amelyekre a *lex posterior* elve nem alkalmazható — hatályon kívül helyezik egymást“ és hogy ugyanez következik azokból a logikai előfeltevésekből is, amelyeket *Somló* jogi formafogalmaknak vagy alapfogalmaknak nevez. És tegyük fel a pozitív jognak olyan fogalommeghatározását, amely szerint csupán egymásnak ellent nem mondó szabályok rendszere tekinthető jognak. Végül tegyük fel, hogy valamely területen két egymással ellentétes jogszabály az esetek 50—50%-ban tényleg érvényesül. Ebben az esetben arra az eredményre kell jutnunk, hogy a kérdéses két jogszabály a szociológiai jogfogalom alapján *pozitív jog*, a természetjogi szabály, a logikai előfeltevés és a felvett meghatározás alapján ellenben teljesen *egyformán érvénytelen*. A *formális* logikai elv és a *formális* jogfogalom tehát épúgy *derogál* a szociológiai értelemben pozitív jognak, mint a természetjogi szabály *tartalom*.

Azt lehetne azonban mondani, hogy ha a fentiek szerint a materiális természetjog egy hajszállal sem *erősebb* is a formálisnál, az a fontos különbség mégis fennáll közöttük, hogy a formálisnak csupán a (pozitív) jogot *megsemmisítő*, a materiálisnak ellenben jogot *teremtő* ereje van. És így a formális természetjogot azért nem lehetne természetjognak nevezni, mert *jog* csak az lehet, aminek a jogi *formán* kívül jogi *tartalma* is van.

Ámde a jogi tartalom és forma különbsége ismét annyira viszonylagos, hogy arra a jog és nem jog, a természetjog és nem természetjog *abszolút* különbségét felépíteni nem lehet. Az egész különbség, amit itt a forma és tartalom abszolút különbségévé hüposztazálnak, nem egyéb viszonylag *általános* (absztrakt, generális) és viszonylag *különleges* (konkrét, individuális) szabályok relatív különbségénél. Az azonban eddig senkinek sem jutott eszébe, hogy az általános jogszabályt formálisabbnak, kevésbé jogi tartalomnak, kevésbé jognak tekintse, mint a különlegeset.

Minden jogi előfeltevésfogalom és minden jogfogalom-meghatározás — épúgy mint minden apriori fennálló jogi tartalom — a pozitív jog érvényével *konkurráló* érvényességi igényt hord magában ugyanúgy, mint ahogyan az etikai relativizmus alaptételéről kimutatható, hogy erkölcsi érvényességi igényt, erkölcsi normát rejt magában. Minden jogfogalom-meghatározás egy jogi szabályrendszer *intronizál*, mert az összes többi elképzelhető jogi szabályrendszereket *detronizálja*. Ez a minden jogi előfeltevés-

fogalomban és minden jogfogalom-meghatározásban szükségképen bennejlő és teljességgel kiküszöbölhetetlen érvényességi igény épűgy *konkurrál* a pozitív jog érvényességével, mint az apriori jogi tartalom. A tudományosan meghatározott jogfogalom nem csupán *megsemmisíti* a vele ellenkező jogi tartalmak jogi érvényességét, hanem egyűttal *legitimálja*, egyenesen *delegálja* a körébe eső jogi tartalmak érvényességét. Minden jogfogalom legalább is egy *delegáló* jogszabály érvényességi igényét hordja magában. Már pedig a *delegáló* jogszabály — bár általánosabb — épűgy jogi *tartalom*, mindenesetre pedig *jogszabály*, mint a *delegált* jogszabály. A logikai természetjognak tehát épűgy van nem csupán megsemmisítő, hanem jogteremtő — delegáló szabályokat konstituáló — ereje, mint más természetjognak. Minden jogi forma-fogalom (Rechtsformbegriff) egy-egy nagyon általános jogtartalom-fogalom (Rechtsinhaltsbegriff). A *természetjog kritériuma* nem az apriori jogi tartalom vagy apriori jogi forma különbsége, — mert ez a különbség behatóbb vizsgálat után különleges vagy általános jogszabályok különbségévé zsugorodik össze, — hanem egyedűl a *pozitív jog* sajátképeni, technikus értelemben vett, *érvényességével konkurráló érvényességi igény*.¹

A logikai természetjog kétértelmű fogalma mögött a régi jó, megszokott etikai természetjog rejtőzik. Régi igazság, hogy, gondolataink helyességét a logika követeli meg, de a logika a legtávolabbról sem követeli tőlünk, hogy egyáltalában gondolkozzunk. A megismerő ember tipikus magatartása, amellyel a világ minden zugába világosságot akar belevinni, amellyel minden ellenmondást fel akar oldani, amellyel minden Különbözöt egy nagy Egységbe akar összefoglalni, amellyel a Rendszer törvényszerű nyugalmát akarja a Chaos nyugtalan borzalma helyére léptetni — a megismerő embernek ez az egész magatartása tipikusan és jellegzetesen etikai magatartás. A megismerő ember a világban *értelmet keres*. S ha nem talál: akkor *értelmet magyaráz bele*, mert azt *akarja*, hogy a világ *értelmes* egész legyen. Szembeszökvé válik ez akkor, amikor — mint a kelsenizmus esetében — ez a megismerési, rendszerezési, egységesítő és leegyszerűsítő szenvedély elragadja a gondolkodót, aki most már a maga türelmetlen racionalizmusában nem hajlandó többé a megismerésnek semmiféle korlátját tisztelni.

¹ A logikai természetjog problémájára nézve v. ö. *Moór*: Das Logische im Recht, Sonderabdruck aus der „Internationalen Zeitschrift für Theorie des Rechts“ II. Band, 3. Heft. Brünn, 1928.

VIII. Szociológiai természetjog.

A logikai természetjognak ezen a bő-buggyanású erecskején kívül egy szociológiai eret is megkülönböztethetünk a kelsen-i természetjog forrásrendszerében. Mondanom sem kell, hogy ezek a különböző erecskék voltaképpen egyaránt az etikai természetjog nagy folyamrendszerének elágazódásai csupán. Szociológiai természetjogon alapul *Kelsen*-nél a jogfogalom meghatározása.

Kelsen szerint minden egyes jogszabályban kifejezésre jut az egész jog természete. A jog kényszerrend, tehát minden jogszabály kényszerrel rendelkező szabály. Lényege olyan tétel, amelyben bizonyos előfeltételhez bizonyos következmény van fűzve. A jogtétel — épúgy mint a természettörvény — elemeknek a feltétel és következmény rendje szerint való összekapcsolása. A különbség az, hogy a természettörvény így szól: „Ha A, akkor B van“; a jogtétel pedig így: „Ha A, akkor legyen B“. A jogi feltétel nem *oka* a jogkövetkezménynek s ez utóbbi nem *hatása* a jogi feltételnek; a jogi feltétel tényálladékkára a kényszeraktus nem a természet erejénél fogva, hanem csak a jog erejénél fogva, nem természeti, hanem csak jogi szükségességgel *következik be*. A kényszeraktus vagy büntetés vagy végrehajtás: mindkét esetben javaknak kényszer útján való elvonása. A kényszer mindig ember és sohasem dolog ellen irányul. A jogszabályban összekapcsolt tényálladékok emberi magatartások. A kényszeraktusnak nevezett tényálladék szükségképpen csak emberi magatartás: egyik ember részéről a másik ember ellen kényszer alkalmazása. A feltételként szereplő tényálladék azonban pusztán esemény is lehet. Fejlettebb jogérzék esetén a jogi feltételben annak az embernek a magatartása szerepel, aki ellen a jogkövetkezményként szereplő kényszer irányul. És pedig vagy úgy, hogy az előfeltételben szereplő eseményt az emberi magatartás okozatosan idézte elő vagy pedig úgy, hogy az esemény bekövetkezését az emberi magatartás nem akadályozta meg. Első esetben az emberi magatartás cselekvésben utóbbi esetben pedig mulasztásban áll. A jogtétel sémája a következő: $Ha M^h + E$ (vagy $M^u + E$), akkor $Z \rightarrow M$. (M = ember; E = esemény; Z = kényszer; h = cselekvés; u = mulasztás). (47—49).

Azonban ennek a képletnek minden egyes tagja méta jogi fogalom. Erre maga *Kelsen* tanít meg bennünket később, amikor kimutatja, hogy az ember méta jogi fogalma éppen csak mint tény-

álladék megy bele a jog szisztematikájába, hogy maga a jogszervi funkció sem egyéb a tételes jogász szempontjából, mint a tényálladéknak egyik — csupán metajogi szempontból szétválasztható — része. Ugyanez áll természetesen az esemény fogalmára is. A kényszer fogalma — javaknak kényszer útján való elvonása — sem immanens a jogtételben, mert misztikusan aligha lehet eldönteni azt a kérdést, hogy mi tekintendő *jószágok* elvonásának. A jognak kény szerrendként való felfogása — és a vita a felett, hogy a jog valóban kényszerrend-e, egyidős a jogról való gondolkodással — tipikusan szociológiai tájékozódású ideológia.

Ennek a szociológiai természetjognak, ennek a jogfilozófiai empirizmusnak ugyanaz az etikai háttere, mint a szofisták hatalom-ideológiájának. Amikor a jogbölcsületnek ezek a józan empiristái azt mondják, hogy a jog a hatalom birtokosának az előnye, akkor a. teória büszke abstrakciósora mögött a következő etikai motivációsor pereg le párhuzamosan. Ne legyünk hüpokriták és ne áltassuk magunkat azzal, hogy a jognak ideális gyökere van; legyen bátorságunk arra, hogy szeme közé nézzünk a dolgok meztelen valójának! Ne álljunk útjába a hatalomnak, mert ahol a hatalom jár, ott jár a jog is és az igazságosság és erkölcs legmagasabb eszméi is csak patkószegek a Győztes paripájának a patkóján! Fogadjuk tehát be ellenmondás nélkül ezt a hatalmat, ezt a Jogot, ezt az Igazságot!

Vájjon ez az okos, ez a magát józannak gondoló, ez az önmagába maró becsületes empirizmus, ez a naiv empirizmus, amely sokkal inkább mámoros a saját hatalomideológiájától, mint a legfellelzhetőbb metafizikai rendszerek, vájjon ez az empirizmus nem természetjog-e? Ez a hanyattfekvés a győztes diadalszereke előtt — bármely győztes diadalszereke előtt — nem épügy a Jog teljes megsemmisítése és e g y ú t t a l a legkiabálóbb természetjog-e, mint ahogy a székszis nagy tagadása lényegében a tagadásnak a tagadása? Megszűnt állástfoglalni a pozitív joggal szemben az, aki a jog elvéül a hatalmat ismeri el? Megszűnt állítani az, aki azt állítja, hogy semmit sem lehet állítani?

A kelsenizmus természetjogi forrásrendszerében felismertük a logikai és a szociológiai ereket. Térjünk most már át a politikai természetjog érének a felkutatására.

IX. Politikai természetjog.

Amidőn most megkísérlem bebizonyítani, hogy a Kelsenizmus háttérében egy egészen pontosan meghatározható reálpolitikai fel-fogás áll, távol áll tőlem az a tendencia, hogy a Kelsenizmust tudományszerű rosszhiszeműséggel vádoljam meg. Szívesen elismerem, hogy a kelsenizmus komolyan és jóhiszeműen törekszik arra, hogy — mint az Allgemeine Staatslehre előszava mondja — „szigorúan jurisztikus és politikailag nem színezett államtant“ adjon. Legyen szabad itt arra is hivatkoznom, hogy *Kelsent* sokkal jobban megtanultam a személyes érintkezés során is tisztelni és becsülni, mintsem szabad lenne róla azt feltételeznem, hogy alapjában véve itt egy hallatlan cinizmussal végrehajtott tudomány elleni merényletről van szó, amelynek célja a természetjog vádjának örökös hangoztatása közben elterelni a figyelmet arról, hogy a szerző a politikamentes elmélet zsákjában tudatosan politikai csempészárut fuvaroz. Hogy az ilyen vád — amelyet azonban a mű nem egy helye támogatni látszik — rosszhiszemű, azt még lesz alkalmam bebizonyítani. Itt csak annak a meggyőződésnek akarok kifejezést adni, hogy ilyesmit Kelsenről már a tudós személyiségénél fogva sem szabad feltételeznünk. Bármilyen legyen tanairól a véleményünk, el kell ismernem, hogy Kelsen a fáradhatatlanul egyedül az igazságot kereső tudós, az egyedül az igazságra szomjas embernek az alakja, akinek tehetsége, gondolkodásának éle époly ragyogó, mint amilyen ragyogó az az Ethos, amelyet az ő lankadatlan, fáradtságot nem ismerői szerzetesien áldozatos, minden kézzelfogható előnyön és hírhajhászason immár nyilvánvalóan túli hatalmas munkássága sugároz. Legerősebb benyomásom az, hogy *Kelsen* tudós élete az Abszolútumnak épolyan határozott és szenvedélyes igenlése, mint ahogy a tanítása az Abszolútumnak tagadása. Gyakran tapasztalható jelenség ez: a relativista ideológia nagyon gyakran takarja egy abszolutista Ethos tényeit; amint megfordítva az abszolutista ideológia mögött gyakran találjuk egy nagyon is relativista Ethosnak gyarló cselekvéseit.

Épen mert jóhiszeműnek látom, azért tartom nagyon jellemzőnek a kelsenizmus politikai determináltságát. Lássuk, miféle kövekből tevődik össze a kelsenizmusnak ez a politikai alépítménye. Mindenekelőtt meg kell állapítanom, hogy Kelsen távolról sem korlátozza a maga leleplezéseit a konzervatív állam-

elmélet természetjogi elemeinek feltárására. Nagyon sokszor a demokratikus ideológia természetjogát is meztelenre vetkőzteti. Azonban, mintha mégis kíméletesebben bánnék a demokrata, mint az autokrata ideológiával.

Kehen a hatalmak szétválasztásának — t. i. a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom szétválasztásának — tanát természetjoginak tartja. Ennek a tannak politikai célja szerinte az volt, hogy „a defenzívába szorított monarchikus elvnek refugiumot biztosítson“ (258—259.). A cél az, hogy a monarchának a törvényhozástól függetlenített közigazgatásban alkalmá nyílhasse arra, hogy a maga akaratát — esetleg a törvényhozás akarata ellen is — érvényesíthesse (259.). A hatalmak szétválasztásának elve *Kehen* szerint kifejezetten autokratikus elv: félreértés volt, ha sokáig demokratikusnak tartották (259.). Ennek az érvelésnek politikai — és pedig demokrata — aláfestése nyilvánvaló. Ha a szétválasztás elve autokrata természetjog, akkor ennek a természetjognak a kímésítése nyilván a demokráciának használ. Azonban maga a politikai értelmezés is átlátszóan célzatos. A szétválasztás elvét épúgy lehet demokratikus követelményként felállítani — ahol a hatalmak egyesítve a monarcha kezében vannak, ott a nép érdeke, hogy azok közül legalább az egyik (a törvényhozó) az ő kezébe kerüljön —; mint autokrata elvként megkonstruálni — amikor a hatalmak már a nép kezében vannak, akkor a monarcha célja azok közül legalább a végrehajtást a maga részére megtartani. A szétválasztás elve annak a javára szolgál, akinek részére a másik hatalmából le akarunk egy részt választani. Hogy ez a másik a nép-e, vagy az uralkodó, az történeti kérdés. A szétválasztás elve tehát önmagában véve sem autokratikus, sem demokratikus. Persze egy jó demokratának akkor, amikor a hatalom már a nép kezében van, célszerű azon a véleményen lennie, hogy a hatalomszétválasztás elve nem demokratikus, mert ebben a szituációban csakugyan csakis a nép lehet az, akinek rá kellene fizetnie arra, ha a kezében levő hatalomból egy rész el választatnék! Ha tehát begyökereztetjük azt a felfogást, hogy a hatalmak szétválasztása természetjog és nem demokratikus, akkor — habár nem mondtunk igazat — esetleg mégis sikerül elhárítani azt a politikailag nem kívánatos eredményt, hogy a nép hatalmából valamely rész leválasztassék. És ha ezt sikerül elérni, akkor a teória is bizonyos értelemben igazgá válik, mert ez esetben a demokráciában tényleg

nem kerül a sor a hatalmak szétválasztására. *Kelsen* szerint nem egy társadalmi elméletre áll az, hogy „habár nem igaz, mégis olyan hatása van, amely majdnem igazzá teszi“. (38.)

Kehen szerint a népképviselési elv — amely szerint a parlamenti képviselő a népet, a választókat képviseli — nem egyéb csupaszw fikciónál. Ez a népképviselési fikció arra volt jó, hogy a néppel elhitessék azt, hogy a parlament valóban őt képviseli, a nép a parlamentben „jelen van“, sőt a parlament ebben az értelemben a néppel azonos. Ennek a teóriának célja a népszuverenitás fikciójának fenntartásával a demokratikus fejlődés előhaladását feltartóztatni (315—316.). Azonban ha ez igaz — és akkor is, ha nem igaz, de sikerül elhitetnünk, hogy igaz, — akkor ennek a fikciónak a szétrombolása a demokratikus reálpolitika, a demokrácia fejlődésének célját szolgálja: legalább olyan mértékben, mint az elméleti megismerés célját.

Az alkotmányos állam közjogi elméletének legszegényesebb kisiklásai közé tartozik *Kehen* szerint, hogy a bíróságok tételesen függetlenségét azzal igyekszik gyengíteni, hogy a bírakat a monarcha secundär szerveinek, képviselőinek tekinti. Aminthogy a Hatalmas előtt hódoló és neki szolgálatokat tenni törekvő elmélet attól sem retten vissza, hogy a fejedelmet, császárt, monarchát, diktátort stb. mint a népnek egyetlen, egyedül jogosult képviselőjét tüntesse fel. Mindez egyedül a monarcha presztízsének szolgáló teória (318.). Viszont époly nyilvánvaló, hogy ennek az elméletnek a cáfolata demokratikus politikai érdekeket szolgál. Itt, ahol az ellentétes érdekek alternatívítása annyira nyilvánvaló — ahol az, ami az egyik politikai félnek előnye, a másoknak hátránya és ami az egyiknek vesztesége, az a másoknak nyeresége, — itt talán legjobban megértjük, hogy ebben a kérdésben az elméletnek egyszerűen nincs módjában olyat állítania, aminek ne lenne reálpolitikai jelentősége, tehát természetjogi jellege. A bírót a király szervének tekinteni a királynak használ; a bírót nem tekinteni a király szervének: a népnek használ. Ha a királyt a nép egyedül jogosult képviselőjének nyilvánítom, akkor a Hatalmas Úr érdekét szolgálom ezzel a prostituált teóriával — ha t. i. van király! —: ha ellenben széttépem ezt a fátyolt, akkor a demokratikus haladás ügyét szolgálom, a Nép érdekét szolgálom ki és — feltéve, hogy demokratikus államban élek, — épúgy a Hatalom előtt hajlongok elméletemmel, mint az előbbi esetben. Avagy a hatalom kiszolgáló-

lása csak akkor szégyenletes az elmélet számára, amikor ez a hatalom királyi? Avagy talán egy demokratikus köztársaságban is az igazi Hatalom még mindig a száműzött C s á s z á r ?

Lehetetlen szabadulni attól a benyomástól, hogy a természet-jog könyörtelen üldözése a kelsenizmusban ott válik a legelkeseredettebbé és egyúttal a legszenvedélyesebbé, ahol az alkotmányos monarchia természetjogáról van szó. Amikor *Kehen* megállapítja, hogy annak az elméletnek, amely szerint a monarcha „saját jogán” uralkodik, célja a monarcha állását a pozitív jog változásaitól függetleníteni, számára mintegy jogfeletti szentséget biztosítani (331), amikor továbbá kimutatja, hogy a patrimonális állammelfogás csak birtokos parasztok és földesurak mentalitásából magyarázható (332), akkor lehetetlen arra nem gondolnunk, hogy mindezeknek a természetjogi mentalitásoknak az elméleti szétrombolásához szintén egy egészen speciális mentalitás és politikai ideológia szükséges vagy legalább ez a szétrombolás egy ilyen speciális politikai ideológia javára szolgál. *Kelsen* maga vezet rá bennünket arra a gondolatra, hogy ez az egész kelsenista jogi világkép egy egészen speciális reálpolitika csillagképe alatt áll. Végtelenül jellemző, hogy *Kehen* szerint a parlamenti immunitás intézménye, amely a monarchia jogtalan inzultusai elleni védekezést jelentett, a modern parlamenti demokráciában tulajdonképeni értelmét elvesztette (355). A legnagyobb figyelemre méltó továbbá az a megállapítása, hogy a demokratikus gondolatnak nem tesz jó szolgálatot, ha a demokratikus forma a törvényhozásról a végrehajtásra is kiterjesztetik, mert a közép- és alsófokok demokratizálása a törvényhozás demokráciájára veszedelmet jelent: veszélyezteti a végrehajtás törvényszerűségét (366). Itt nyilvánvaló, hogy a demokratikus eszme helyett a demokrácia reálpolitikája inspirálja az elméletet, amely éles szemmel felismerte, hogy a demokrácia reálpolitikáját csak a tiszta demokratikus eszme lényeges korlátozása és megszorítása árán lehet életben tartani. Mert ilyen reálpolitikai szempont nélkül semmikép sem lehet belátni, hogy a demokrácia miért kevésbé helyes az alsó, mint a felsőfokon. A demokrácia tiszta ideológiája — amely esküszik arra, hogy a többségi elv mindig a legjobb politikai eredményt adja a kezünkbe — épügy követeli a végrehajtás demokratizálását, mint a törvényhozását. Ép *Kelsen* tanítja, hogy a végrehajtás épügy jogalkotás, mint a törvényhozás és hogy az individuális jogalkotás épügy teremtő aktus,

mint a generális. Ha tehát a demokratikus elv helyes, akkor semmiféle politikamentes elméleti érv nem indokolhatja annak a jogalkotásnak csupán egyik részletére való szorítását. Csak a reálpolitikai demokráciát szíven viselő mentalitás — és pedig nem az éhes proletárnak, hanem a jóllakott burzsoának az ideológiája — követeli a burzsoázia befolyásának könnyebben engedő törvényhozás demokráciája mellett a végső sorban a proletárra nehezedő végrehajtásnak autokráciáját! A burzsoázia demokratájának csak a törvényhozás demokráciája kell; a proletárnak fontosabb, hogy az alsó fokon érvényesüljön az ő akarata, ott, ahol már csak az ő bőrére megy a játék! A burzsoá hatalmának a felsőfokú demokrácia használ, az alsófokú árt. A proletár a felsőfokkal egyszerűen nem törődik, neki az a fontos, hogy az alsófokon legyenek meg a barátai! A *burzsoának* kell törvényhozási demokrácia mellett a végrehajtás törvényszerűsége; a *proletárnak* sokkal jobban fog kelleni az elsőfok demokráciája, mint annak törvényszerűsége.

Kehen szerint a demokrácia a világnézeti relativizmusnak, az autokrácia pedig a világnézeti abszolutizmusnak megfelelő politikai gondolat. A demokratikus gondolat szerinte felteszi a világnézeti relativizmust. Mert az, aki a metafizikai világnézettől megszabadulva a kritikai világnézet álláspontjára helyezkedik, aki abszolút igazságot és értéket nem ismer, az a társadalmi célok eléréséhez nélkülözhetetlen kényszerrel nem igazolhatja másképen, mint azok többségének a hozzájárulásával, akinek javára a kényszerrel ki kell fejteni (370—371.).

X. Etikai természetjog.

Az elmondottakkal bizonyítottnak látom a kelsenizmus politikai determináltságát. A *kelseni* államelmélet primhegedűjének vezérmotívumai mögött — letompított, diszkrét kísérőzeneképpen — annak a rohamnak a dobjai peregnek, amelyet az internacionális demokrácia indított az alkotmányos monarchia ellen. Azonban igazságtalan lennék a kelsenizmus radikális relativizmusával szemben, ha ebben a politikai determináltságban kimerítve látnám államelméletének természetjogi elemeit. *Kelsen* téved abban, hogy a relativizmus és a demokrácia között szigorú hozzárendelési viszony áll fenn. A demokráciának megvan a maga abszolutista ideológiája és a kelsenizmus megvesztegethetetlen relativizmusa

alapjában véve ugyanannyit árt a demokráciának, mint az autokráciának.

Csak itt érünk kritikai boncolókésünkkel az etikai-politikai relativizmus szívéig. Csak ha belátjuk, hogy a kelsenizmus, hogy öli meg a saját politikai determináltságát, csak akkor hatolunk le ennek a szkeptikus természetjognak a gyökeréig. A radikális relativizmus erőtlenné teszi a kelsenizmust a demokratikus természetjog alátámasztására.

Kelsen szerint az egész jogrendszer alapja egy hüpohetikus alapszabály. Az egész jogismeret egy hüpohézisen nyugszik, a jog objektivitása merőben hüpohetikus. Ennek az alapszabályának a tartalmát a kelsenizmus pozitívizmus értelmében a tények, a hatalom ténye határozza meg. Ily értelmezés mellett a tiszta jogtan a szociológiai természetjog értelmét nyeri. De talán nem is ez az alapszabály igazi spekulatív értelme. Ennek a tanításnak a filozófiai magja — összhangban a szkeptikus-relativista tendenciájával — abban rejlik, hogy teljesen függőben hagyja a hüpohetikus alapszabály tartalmának meghatározását, hallgat a hüpohézis verifikálásáról. Bármely — naiv természetjogi vagy szociológiai — tartalomnak adása már természetjog lenne, tehát a Kelsenizmus inkább lemond a hüpohézis verifikálásáról. Itt van a holtponthely. Mert ha nyilvánvaló, hogy az alapszabály tartalma csak természetjogi lehet, akkor a pozitívizmusnak le kell vonnia azt a következtetést, hogy az alapszabály merő fikció; az alapszabály *nem teljes*, mert bizonyíthatóan *tartalommal el nem látható* ismeretanyag! Az alapszabály olyan forma, amelynek a pozitívizmus nem is képes tartalmat adni! Ez az ismeretanyag végleges semmisítése és a szkepszis elhallgatása.

Ez az elhallgatás azonban egyszersmind egyértelmű a korlátlan tárgyelfogással. Az alapszabály tartalma semmi sem lehet pozitívista alapon; de minden lehet természetjogi alapon. És a tiszta jogtan a maga szociológiai orientációjánál fogva mindent elismer jognak, ami a hatalom indexének megfelel. Ha egészen következetes akar lenni — és amikor az anarchistát a jog érvényességét illetően meggyőzhetetlennek mondja, akkor egészen következetes — akkor nemcsak a szociológiai, hanem minden természetjogot el kell fogadnia az alapszabály tartalmául.

Az alapszabály nagykapuja tárva-nyitva áll az erősebb jog előtt épűgy, mint az igazságosság előtt, a hatalom előtt épűgy, mint

a Ráció előtt, az autokrácia előtt épúgy, mint a demokrácia előtt. Szigorú szkeptikus minta szerint elérkeztünk a „szembenálló dolgok” — a szembenálló természetjogok — „egyenlőerejűségének” felismeréséhez. Az elmélet „megtartóztatja önmagát”, hogy elérje a „tévedéstől való mentességet.”¹ Ez politikailag annyit jelent, hogy az elmélet felmentést ad minden politikának; elismeri minden politikának egyforma természetjogát! Ez a *politikai nihilizmus*: ez a megvesztegethetetlen, becsületes, szkeptikus jogfilozófiai relativizmus természetjoga! És a jogelméleti relativizmusnak ez a politikai nihilizmusa époly *korlátozhatatlan*, mint a logikai és etikai relativizmus alaptételének abszolút érvényességi igénye.

Azonban talán adhatunk ennek a jogfilozófiai szkepszisnek igazibb, emberibb, szelidebb értelmet is. *Sextus Empiricus* szerint a dogmatikusok azt állítják, hogy már megtalálták az igazságot; az akadémikusok azt, hogy az igazság megfoghatatlan; a szkeptikusok — ezek a fürkészők — azonban *még mindig keresik az igazságot.*²

És a politikai szkepszis nagy gyakorlati rizikójának bizonyos ellensúlyául szolgál az a megvesztegethetetlen becsületesség, amellyel a szkeptikus gondolkodó a legnagyobb boldogtalanság árán is megtartóztatja önmagát attól, hogy olyasmit fogadjon el igaznak, aminek az igazságáról nincs meggyőződve. Ez az igazság tisztételének egyik legmegrázóbb nyilvánulása.

Azonban aki még keres, az még nem állít semmit és a megismeréshez állítások, ítéletek szükségesek. A szkepszis tehát ne öltözzék az elmélet, a tudomány, a tanítás köntösebe!

XI. Természetjog és Politika.

Legyen szabad befejezésül egy futó pillantást vetnem a természetjogi és a reálpolitikai orientáció kölcsönös viszonyára. Ezzel szeretném ezt a maga filozófiai mélységeiben talán nagyon is absztrakt matériát közelebb hozni mindennapi politikai érdeklődésünkhöz. A következőkben pozitívizmus alatt nem a szkeptikus relativizmusnak végsőkéig kifejlett alakját, hanem a szociológiai pozitívizmust értem, a hatalom természetjogát, amint az a szofis-

¹ Sextus Empiricus, Pyrrhonische Grundzüge. Phil. Bibl. 74. I. 4.

² Pyrrhonische Grundzüge. Phil. Bibl. 74. I. 1.

táktól máig a pozitívista természetjog leggyakoribb megnyilvánulási alakja.

Politikai jobb és baloldal egyaránt hajlamosak a természetjogra és a pozitívizmusra. A jobboldal a maga hatalomideológiájával a pozitívizmus felé hajlik akkor, ha azt követeli, hogy minden tényét és önkényét korlátlan hatalmából kifolyóan és ezen a címen igazságosnak tekintsék. A hatalom akkor a legnagyobb — az omnipotencia eszméje! — amikor magába képes szívni — mint pusztá függvényét! — az igazságosságot. Amikor a hatalom összes tényeit — bírálat nélkül — egyaránt igazságosnak hiszik, amikor az igazságosság egyedüli kritériumának azt tekintik, hogy a *hatalom parancsa* — akkor a legnagyobb a hatalom. Viszont a hatalomnak ez a túlpotenciálása a mértéknélküliség és ennek nyomán a bomlás csíráit hordozza magában. A tetőpont egyszersmind a hanyatlás; pályájának a kezdete.

A természetjog felé orientálódik a jobboldal mindaddig, amíg a saját hatalmától meg nem mámorosodott: amikor még vagy amikor már ismét érzi hatalmának korlátait. Ilyenkor a jobboldal szükségét érzi annak, hogy hatalmát igazságosnak tüntesse fel, azt axiologiatlanul legitimálja. Minden hatalomnak, amely az igazságosság felszívásának és ezzel a saját potenciálásának kulminációs pontjához még el nem érkezett, szüksége van arra, hogy az igazságosságra támaszkodjék. A természetjogi ideológiát tehát itt a hatalom hiányának érzése, a hatalom teljességétől való kisebb-nagyobb távolság teremti meg. Ha a maximális hatalom megvan, akkor a természetjog felesleges — sokszor kínzó agyrém! — tehát felszívatik. Ha nincs meg, akkor a hiányt természetjogi ideológiával kell pótolni. Annyival is inkább, mert *a természetjogi ideológia teljességéből pontosan annyi fog a baloldal céljainak szolgálni, amennyit a jobboldal nem tud a saját érdekeinek szolgálatába állítani.*

A baloldal — az ellenzék — szempontjából természetjog és pozitívizmus két különböző taktikát jelent. A naiv ellenzéki ideológia mindig természetjogi. Épúgy a hatalom hiányának érzése szüli, mint a jobboldali természetjogot. Az ellenzéki természetjog a baloldal működésének *ideális alapot ad* (a baloldali erőket *konszolidálja*), a jobboldal felé pedig a *demoralizálás (destruálás)* taktikai eszközét adja az ellenzék kezébe. A baloldali természetjogból épúgy, mint a jobboldali érdekek szekerébe befogott termé-

szetjogi ideológiából az érdekeltek vágyódása, mintegy mágneses vonzása árad a hatalom teljessége felé.

A baloldali ideológiának végtelenül karakterisztikus taktikai fordulata a baloldali pozitívizmus. A baloldali pozitívizmus a jobboldal gyengítésének, bomlasztásának, *demoralizálásának* célját szolgálja. Ez egyúttal az elkeseredett ellenzék őszinte álláspontja is: azé a proletáré, aki „nem veszíthet mást, csak láncait és cserébe nyerhet egy világot!” Ez az ellenzéki taktika észrevette a bomlásnak azt a csíráját, amely az omnipotencia pozitívizmusát belülről feszíti szét és ezt a csírát igyekszik minél inkább fejleszteni.

Arra az érdekes eredményre jutunk tehát, hogy a pozitívizmus a politikai hatalom *maximumának* és *minimumának*, az *omnipotenciának* és a *nihilopotenciának* a testére szabott ideológia; a politikai színskálának két legellentétebb, végletes színárnyalatához illő — természetesen szintén természetjogi — filozófia. A két véglet közötti többi álláspont a magával hordozott pozitívista elemeken kívül — a két tiszta, végletes pozitívista állásponthez képest — a nem-pozitívista természetjog egy pluszát jelenti. Magától értetődik, hogy a szűkebb értelemben természetjogi felfogásokon belül mindazok a politikai ellentétek lehetségesek, amelyek az omnipotencia és nihilopotencia két végletes pontja között felmerülhetnek.

A természetjog politikai arculata tehát Janus-arc. Minthogy a pozitívizmus is természetjog, ebben a politikai kétarcúságban természetesen a pozitívizmus is osztozik. Ebben az arcban van egy lényegesen jobboldali (hatalompárti) és egy lényegesen baloldali (ellenzéki) vonás. *Minden természetjogi ideológia egy hatalmat erősít (konzervál) és egy másik hatalmat gyengít (forradalmasít).*

A pozitívizmus a szilárd, nem problematikus jogi rendű korok bölcsesége. A nagy politikai készülődés és jogbizonytalanság korszakaiban ellenben egyszerre felragyog és a nemzeteknek — akik a jövőjükre, a kilátásaikra kíváncsiak — álmatlan éjszakákat okoz az Igazságosság problémája. A győztesek rettegnek attól a gondlattól, hogy új határaikat csupán a fegyverek védik s a lefegyverzett legyőzötteknek egyedüli reménye a megalázottság nagy éjszakáján, hogy mellettük harcol az Igazság. A spártai király mondása mellett: „*Legboldogabb az az ország, amelynek határait a lándzsa és a kard tartja*“, egyszerre megrázó értelmet nyer Pompejus

szava; „Az az igazán boldog ország, amelynek határa az Igazság!”¹ A győzők a fegyverek után az Igazságosságot is az új határokig meneteltetnék. A legyőzöttek hite szerint az igazságos határok a régiéek, csupán a fegyveres határok szorultak összebb. A csonka országot csupán szuronyok határolják: az Igazságosság fényénél az ország integer! És ez a csak ideálisan igaz integer ország, ez a természetjogi erő — az Időben, mint *Anaximandros* mondta: az idő rendje szerint — a legyőzött javára: a saját megvalósulására dolgozik. Ez az, amitől a győző retteg s amiben a legyőzött biza-

De amint ez a természetjogi csíra elkezdi dolgozni, amint a nemzet politikai ideológiájának integritása kezd helyreállni, a pozitívizmus politikai ideológiája ismét értelmet nyer. A legyőzött nemzet természetjogi ideológiája alapja a belső konszolidációnak és taktikai eszköze a győző demoralizálásának. A pozitívizmus ellenben a hatalmat vonzza és hívja az Eszme szolgálatába! Az ideális Igazságosság birtokának tudata nem elég a nemzetnek: a fegyveres határokat ki kell tágítani az igazságos határokig! A természetjog és a pozitívizmus ugyanazt a hegyet két különböző oldalról fúrják. A természetjog azt *dicséri*, ami nekünk megvan s az ellenségnek hiányzik: az *Igazságosságot*. A pozitívizmus pedig arról *beszél*, ami az ellenségnek megvan s nekünk hiányzik: a hatalomról. Az *ellenség* felé a pozitívizmus azt mondja: „a Te jogod nem egyéb brutális hatalomnál!”; a természetjog pedig ezt: „Te a természet jogán fogsz meglakolni!” Az ellenség felé tehát mindkettő egyaránt *demoralizál*. *Befelé* viszont a pozitívizmus tette ösztökél, mert folyvást azt hangoztatja: „Mit ér a mi természetjogunk, amíg hiányzik a hatalom, amellyel érvényt szerezhethetünk neki?” *Befelé* tehát a pozitívizmus még többet követel, mint a természetjog, az igazságosság neki *nem elég* hatalom nélkül. *Befelé* tehát természetjog és pozitívizmus egyaránt *konszolidál*. *Kifelé* a természetjog *dicséri* azt, ami a mienk, a pozitívizmus *ócsárolja*, ami az ellenségé; *befelé* a természetjog *vigasztal* gyengeségünkben, a pozitívizmus pedig *dicséri* azt, ami az ellenségé, hogy annak megszerzésére! a megerősödére ösztökéljen. A pozitívizmus maró realizmusa kimozdítja kontemplatív nyugalmából az anaximandrosi, a kandallá mellett ülő, a megtorlást az Idő rendjére bízó természetjogi ideológiát és pezsgő, mozgalmas cselekvést léptet az Eszme magasztos

¹ Hugo Grotius: De Jure Belli ac Pacis Libri Tres. Prolegomena.

mozdulatlansága *helyére*. Így működhetnek össze Természetjog és pozitívizmus egy igazán átfogó közösségi cél érdekében és az ilyen célok munkásainak nem szabad lemondaniuk azoknak az *erőforrásoknak egyikéről* sem, amelyek úgy a természetjogi, mint a pozitívista ideológiában kétségkívül rejlenek.

A jogtalanságot jobb elszenvedni, mint elkövetni. Jaj a magyar nemzetnek, ha ügye nem igazságos! De százszor jaj a magyar nemzet állig fegyverzett ellenségeinek, ha ennek az eltiport magyar ügynek az oldalán az Igazság harcol. A *magyar természetjog* nem fogja elmulasztani, hogy a magyar feltámadás eszmei alapjait erősítse és az ellenséget demoralizálja. S a *magyar pozitívizmus* nem fog belefáradni abba, hogy a magyar ügy munkásaitól ragyogó eszmék helyett ragyogó eredményeket, a *beszéd helyett tényeket* követeljen.

Horváth Barna.